

**XIX. YÜZYIL VE XX. YÜZYIL BAŞLARINDA
BÜYÜK GÜÇLERİN ETKİSİNDE KUDÜS SANCAĞI
(1850-1914)***

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA**

ÖZ: Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi ile Osmanlı egemenliğine geçen Kudüs, Suriye Vilayetinin bir parçası olarak yönetildi. XIX. yüzyıldaki değişim süreci ile birlikte Kudüs ve bağlı olduğu Filistin bölgesi de bundan kaçınılmaz bir şekilde etkilenmiştir.

1890'lı yıllardan itibaren Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden Kudüs ve çevresine gelip yerleşmeye çalışan önemli bir Yahudi nüfusu vardır. Osmanlı Devleti öncelikle artan bu yerleşimi önlemek için Kudüs ve çevresine göçü yasaklamaya çalıştı. Yerel yöneticileri de bu konuda şiddetle uyardı. Ancak, göçmenlerin büyük güçlerin etkisiyle izin almaya çalışması da bu engellemeyi kırma adına bir adım olarak yer almıştır. Halkın da arazi satarak bilinçli ya da bilinçsizce bu göçe yardımcı olduğu da göz ardı edilemez bir gerçektir.

Araştırmamızda büyük güçlerin bu konudaki faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin bu çalışmaları önlemeye yönelik tedbirleri üzerinde durulacak, çeşitli ülkelerin arşiv kaynakları ışığında çalışmamız somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Kudüs Sancağı, Filistin, Osmanlı Devleti

---

* Bu çalışma 11-15 Ekim 2011 tarihleri arasında İzmir'de Dokuz Eylül Üniversitesi'nin düzenlemiş olduğu *Berlin Antlaşmasından Günümüze Büyük Güçler* adlı uluslararası sempozyumda sunulan bildiriden genişletilerek hazırlanmıştır.

**Niğde Üni. Fen-Edebiyat Fak. dr.kaya40@hotmail.com

The Sanjak of Jerusalem at the Begining of the 19th and 20th Centuries Under the Influence of Big Powers (1850-1914)

ABSTRACT: With the Yavuz Sultan Selim's campaign to Egypt under the Ottoman rule, Jerusalem had been ruled as part of the Province of Syria. In the XIX. Century , due to the changes occuring in the era, Jerusalem and Palastine had also been affected by.

At the begining of the 1890s a great Jewish population in the geography specially in Europe, had started to settle down in Jerusalem. The Ottoman Empire had tried to stop the migration of Jews to the geography since it had been significant in number. The Empire had also warned the local authorities towards the increse in migratio. However, the migrators had gained permission to settle down through the mediation of the big and dominant powers. As a result, the owners of the land had preferred to sell their land and move away from their own land.

In this study, mainly the precautions against the migration will be focussed on. In doing this, arcive research of various countries as well as the Ottomans will be done.

Key Words: Jerusalem, Sanjak of Jerusalem, Palesstine, Ottoman State

Tarihsel Süreç

Üç semavi dinin kutsal mekânlarını içinde barındıran Kudüs'ün tarihi M.Ö. 9000'li yıllara kadar uzanmaktadır. Şehrin M.Ö. 5000-6000 yılları arasında kurulduğu tarihi kaynakların ifadesinde belirtilmektedir. Şehrin kutsallığında adının önemi de büyüktür. Kutsallığa atfen barış şehri anlamına gelen Urusalim adının verilmesi ile bağlantılıdır.

M.Ö. 2000'li yıllarda Sami kabilesi olan İbraniler Hz İbrahim'in öncülüğünde bölgeye geldiler. Bölgede fazla kalamadıklarından Mısır'a tekrar geri dönmek zorunda kaldılar. Hz Musa'nın önderliğinde 1300'lü yıllarda tekrar Kudüs'e geldiler. Burada hâkimiyetlerini kurmaları kolay olmadı. Dört yüz yıl kadar devam çeşitli savaşlarda Kral Davud'un döneminde bölgedeki otoritelerini kurabildiler. Milattan sonra şiddetli bir deprem geçiren Kudüs'ün büyük bir kısmı harap oldu. Roma egemenliğinin yıkılması ile halkın bir kısmı Filistin'i terk ederek Avrupa'ya yerleşti. Bölge 634'de İslam ordusunun eline geçti. İslam fethiyle birlikte Urusalim adı yerine İslam fethiyle birlikte Beyt-i Mukaddes kullanılmaya başlanmıştır. Bu kelimenin Aramice olduğu kabul edilmektedir. Memlukler dönemiyle birlikte Kuds, Kuds-i Şerif kelimesinin yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.

Bölge tarihine ait bu kısa bilgiden sonra sınırlarının belirlenmesi de konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. XV. Yüzyıl kronik

yazarlarından Mucirüddin Uleymi kutsal topraklar olarak adlandırılan bölgenin sınırlarını şu şekilde çizmektedir: Kuzeyde Fırat nehri, doğuda Samava çölü, güneyde Mısır, güneydoğuda Şura dağları, batıda Akdeniz yer almaktadır (Abouali 2003: 42).

Osmanlı hâkimiyetine geçişle birlikte Kudüs'e diğer Arap şehirlerinden daha fazla önem verilmiştir. Bu önemine rağmen, şehir XVII. Yüzyıl boyunca bir nahiye konumunda idi. İdari taksimat bakımından Şam Vilayeti içerisinde yer alan Kudüs, vilayeti oluşturan on sancaktan biri idi. Bu sancaklardan yedisi Filistin içerisinde yer almaktaydı (Cohen-Lewis 1978: 19).

Kudüs'ün XVII. Yüzyılın son çeyreğine dair Evliya Çelebi'nin biraz abartılı kabul edilse de gözlemleri önemlidir. Dini hayatın canlılığı bakımından şehirde yetmişe yakın Sufi dergâhının bulunduğunu belirtmesi sosyal hayatın canlılığına bir işaret kabul edilebilir (Evliya Çelebi, IX, 1897-1938; 461). XVI. Yüzyılın ilk çeyreği itibarıyla şehrin tahmini nüfusu 4.000, XVII. Yüzyılın başlarında ise 10.000 olarak gösterilmekteydi. Şehirdeki gayrimüslim nüfusun % 70'i Ortodoks Rumlar, % 15 Ermeniler, geriye kalan % 15 içerisinde Katolikler Yahudiler ve diğer küçük topluluklar yer almaktaydı (Peri 1996: 407).

Sancakta demografik anlamdaki değişimlerin yanında, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın 1841'de Suriye ve Kudüs'ü boşaltması şehrin nüfus bakımından önemli bir değişime uğramasında etkili olmuştur. Tanzimat sürecinde merkezi otoritenin güçlendirilmesi çabaları, Kudüs'te etkin olan Kaysi ve Yamani hiziplerinin zayıflaması bölgede yaşanan değişimleri göstermektedir (Similianskaya 1966: 214; Shamir 1984: 314).

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kudüs sancağına büyük güçlerin ilgisi yoğunlaşmaya başladı. Bu güçler arasında Almanya, İngiltere, Rusya ve Amerika'nın faaliyetleri dikkat çekicidir. Rusya hariç, Almanya, İngiltere ve Amerika'nın faaliyetlerinden bahsedilecektir.

1) Almanya'nın Faaliyetleri

Almanya, Filistin'de koloniler aracılığıyla faaliyet yapmak istiyordu. Kurulacak kolonilerde Yahudiler vasıtasıyla üretim yapılacak, kendisine bağlı bir toplum oluşturulacaktı. Koloniler kurmak için liman kenti Hayfa önemli bir konuma sahipti. Ekim 1868'de Hayfa'da bir Alman vatandaşı toprak satın almaya başladı. Bu dönemde Filistin'de yabancılara toprak kısıtlaması henüz etkin bir şekilde uygulanmıyordu. Yedi yıl içerisinde kolonideki insan sayısı 300 kişiye ulaştı. 3000 dönüm toprak satın alındı. Kolonide 85 bina, 2 un değirmeni mevcuttu. Koloni bu süre içerisinde kendi kendine yeterli hale gelmişti. Almanya

Hayfa'dan başka Yafa (1869), Saron (1878), Kudüs (1878), Wilhelma (1902), Halil (1906), Waldheim (1907) de çeşitli koloniler kurdu. Yedi şehirde kurulan bu koloniler içerisinde Hayfa kolonisi en geniş olanı idi (Carmel 1975: 452).

Hıristiyanlık öğretisi.2000 yılını Hz İsa'nın dünyaya ikinci geliş tarihi olarak kabul etmekteydi. Alman kolonileri Hz İsa'nın gelişine hazırlık yapmak için planlı bir örgütlenme içine girmektedirler. Kilisenin denetiminde yürüyen bu kolonileşme hareketi hem Hıristiyanlığa hizmet etmeyi, hem de bölge halkını medeni bir düzeye çıkarmayı amaçlıyordu. Osmanlı Devleti bölgeye yerleşmek isteyen ve Osmanlı tebaası olmayan Yahudilere toprak satışını yasaklasa da yabancılar Yahudiler adına toprak almaya başladı. Devlet, bu durumda toprak satış yasağını genişletmek durumunda kaldı. Hayfa'daki Alman kolonisine ait bilgiler çeşitli tahribatlar nedeniyle dağılmış durumda olduğu için daha fazla bilgi mevcut değildi (Kark 1990-91: 73).

Almanya'nın faaliyetleri çerçevesinde Prusya Piskoposluğu başpapazı Samuel Gobat önemli çalışmalarda bulunmuştur. Gobat 1846-79) Filistin'in çeşitli bölgelerinde 1000'in üzerinde çocuğun öğrenim gördüğü 25 okul açmıştı. Piskoposluğun çalışmaları içerisinde hastane ve diğer yardım kuruluşları da yer almaktaydı. 1841'de Prusya kralı Wilhelm Friedrich IV desteğiyle Filistin'i Protestan bir inanışa döndürmek için Kudüs Protestan Başpiskoposluğu kuruldu (Tibawi 1961: 115).

Hayfa'daki en önemli Protestan Kilisesi temsilcilerinden biri George David Hardegg idi. Kilisenin yayın organı Die Warte koloninin toprakları verimli hale getirdiğini belirtmekteydi. Siyonist hareket de daha sonra toprak meselesini gündeme getirecek, bölgede yerleşme çabalarını meşrulaştıracaktı. (Yazbak 1999: 44).

Selim Saykali'nin aldığı arazi ve bu konuda ödediği miktar kayda geçirildi. Zengin tüccar da satın alma işleminde koloniye yardımcı olmaktadır. Yerli halk ile de asayiş sorunu yaşanmaktaydı. Bir Arap genci 1898 yılında bir Alman kadına saldırmakla suçlandı. Böyle bir olay iki taraf arasında hoşnutsuzluğa yol açtı. Bundan sonra koloninin güvenliği için muhafız bulundurulmaya başlandı (Yazbak 1999: 46).

Friedrich Keller Nezaret kaymakamına 1895 yılında gönderdiği yazıda, kendisinin vergi toplamakla görevli olduğunu, Nezaret'e yakın Aclut köyünden bazı kimselerin vergi borçlarını ödemediklerini belirtti. Kaymakamın ilgilememesi üzerine, Keller de durumu hükümete iletceğini, kendisinin de görevini yerine getirmediği için şikâyetçi olacağını bildirdi. Mutasarrıf konunun çözümüne ilişkin güvence içeren bir mektup yazdı. Keller konunun çözülmemesi halinde kendilerinin

sorumlu tutulacağı, valiye şikâyetle bulunacağı yönünde açıklamada bulundu. Mutasarrıf bu açıklama üzerine borcunu ödeyemeyen köylüleri tutuklattı. Buna rağmen Keller'in öfkesi yatışmamıştı, Köylülerin yönetiminden sorumlu naibin görevden alınmasını istiyordu. Mahkemeye intikal öncesinde bölgenin bazı eşrafı bu durum yüzünden Almanlara karşı cephe aldılar (Yazbak 1999: 47). Hayatının elli yılını Filistin'de geçiren İngilizlerden biri olan Bayan Newton gözlemlerinde Keller'in adeta bölgenin kralı konumuna geldiğini, halkın kendisinden korkup çekindiğini, korkunun bir işareti olarak kendisinin de evinin bahçesine yüksek bir duvar inşa ettiğini belirtmektedir (Newton, 1973;73).

Alman kolonisinin Hayfa'nın çeşitli yerlerinde toprakları vardı. Hayfa'nın birkaç kilometre dışında Tira'daki Alman kolonisinin güvenliğini muhafızlar sağlıyordu. 1898 yılında muhafızlardan biri yaşanan tartışmada yerli halktan birini vurması olayların büyümesine neden oldu. Alman vatandaşı Franz Unger öldürüldü. Basında bu olayların yankısı büyük oldu 1860'da Şam'daki olaylara benzetilip büyütüldü. Yerel halk Almanlara karşı tepkisini açıkça gösterdi. Yerel yayın organı el Muktebes'te yabancıların ülkede misafir oldukları, onlara elden geldiğince iyi davranıldığı, dostluğun bu olayla düşmanlığa dönüşebildiği ifade edilmekteydi. Yerel mahkeme ölüm cezası verdi. Tira sakinleri cezayı uzun süreli hapse çevirmek istedilerse de karar İstanbul tarafından da onaylandı (Carmel 1975: 456).

Osmanlı Devleti Almanların Filistin'deki faaliyetleri hususunda destekler bir tutum sergilemekteydi. Örneğin kilise ve mektep inşası için Kudüs'teki bir tarlanın Alman Konsolosluğu'na verildiği Safer 1311 (Ağustos-Eylül 1893) tarihli yazışmadan anlaşılmaktaydı. Osmanlı Devleti, Prusya kralı Wilhelm'in Kudüs ve Yafa'yı ziyareti sırasında (1899) Protestan kilisesi için arazi tahsis etmişti (BOA ŞD 2615: 20 18 S 1311).

Filistin'de bulunan Alman kolonisi, Yafa'da bir postane kurmuş, Kudüs ve Hayfa'da da şube açmak istemişlerdi. Ancak Dâhiliye Nezareti Kudüs Mutasarrıflığına gönderilen 23 Recep 1316 (7 Aralık 1898) tarihli emirde Yafa hariç, diğer şehirlerde şube açılmasına izin verilmediğini belirtmişti (BOA DH. MKT, 2145: 40; BOA BEO 92999). Bu emir yanında, Filistin'e gelen postaların Osmanlı Devleti adına gelir ise kabul edilmesi hususunu da Rebiyülahir 1317 (Ağustos-Eylül 1899) ortalarında ayrıca mutasarrıflığa ilettiler (BOA DH. MKT, 2239: 9).

Alman İmparatorunun Kudüs ve Hayfa'yı 1899 yılında ziyareti sırasında kendisine Erkan-ı Harp Müşiri Arapkirli Mehmet Şakir Paşa eşlik etmişti. Mehmet Şakir Paşa ziyaret öncesinde Sadaret'e Ramazan 1316 (Kasım-Aralık 1898) başlarında yapılması gerekenlere dair ayrıntılı bir rapor sundu. Bu ziyaret sırasında Beyrut ve Mısır'dan at ve araba

temin edilmişti. İmparatorun ziyareti için getirilecek at ve arabalar dışındaki eşyalardan vergi alınması için Rebiyülahir 1317 (Ağustos 1899) sonlarında Kudüs Mutasarrıflığı bilgilendirilmişti (BOA Y. EE, 81: 3).

Alman İmparatorunun Kudüs ve çevresini ziyareti büyük yankı uyandırmıştı. İmparatorun ziyaretinden rahatsızlık duyan devletlerin başında gelen Fransa Beyrut açıklarında donanma bekletmişti. Yafa ve Hayfa sahillerinde bulunan Fransız donanmasının hareket seyrinin takibi ve Sadarete bilgi verilmesi Recep 1317 ortalarında (Kasım-Aralık 1899) Beyrut Valiliğinden talep olunmuştu (BOA Y.PRK.UM, 48: 103).

2) İngiltere'nin Faaliyetleri

Büyük güçlerin Filistin'deki etkisini daha iyi anlayabilmek için, Almanya'nın yanı sıra İngiltere Rusya ve Fransa'nın da izledikleri politikayı bilmek gerekir. Rusya'nın XVII. Yüzyılda iyice belirginleşen Ortodoks Rumlar üzerindeki mezhep desteği İngiltere'yi de harekete geçmeye teşvik etti.

İngiltere'nin Suriye ve Filistin ile ilişkileri XIX. Yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren değişme göstermiştir. Mehmet Ali Paşa'nın 1831-1840 tarihleri arasında Mısır'ın idaresini elinde tutması, Fransa'nın Mısır'ı İşgaliyle Hindistan sömürge yolunun tehlikeye uğraması Almanya ve Rusya gibi İngiltere'yi de tedirgin etmişti. Bu tedirginlik İngiltere'yi Suriye ve Filistin'i daha yakından izlemeye yöneltmişti.

a. Misyonerlik faaliyetleri:

Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlık milletlerin durumu Avrupa devletlerinin yakından takip ettiği bir konuydu. Rusya'nın Ortodoks Rumları, Fransa'nın Katolikleri desteklemesi, bu desteklerini her fırsatta göstermeleri İngiliz kamuoyunda kutsal topraklarda Protestanlar ile Yahudilerin bu topraklara geri dönüşü olarak algılandı. Siyonizm bir ideoloji ortaya çıkmasında, alt yapısının oluşmasında Yahudi olmayan Siyonist destekçilerin hazırlık çalışmaları ve kamuoyunu etkilemeye çalıştıkları görülmektedir (Scholch 1992: 40).

Mehmet Ali Paşa'nın Filistin'deki hâkimiyeti sırasında bölgedeki çeşitli toplulukların eşit şekilde yaşamaları için Avrupa devletlerine izin vermesi misyoner teşkilatların faaliyetlerini artırmasına sebep oldu. Bunun ilk adımlarından biri konsoloslukların açılması oldu. İngiltere bölgedeki ilk elçiliğini Kudüs'te 1838'de açtı. İngiltere, Rusya'nın Ortodoks Rumları, Fransa'nın da Katolikleri koruması karşısında bölgedeki egemenliğini oluşturabilmek için Protestanları ve Yahudileri destekledi. İngiltere'nin bu girişimini Fransa (1842), Sardunya ve Fransa (1843), Amerika (1844), Avusturya-Macaristan (1849) izledi (Scholch 1992: 41; Palmerston'dan Pansonby'e, Dışişleri Bakanlığı, 3 Şubat 1841 House of Common Parliamentary Papers, 1851, [1392] Correspondence respecting the condition of Protestants in

Turkey, 1841-1851: 1).

Konsoloslukların açılmasıyla Avrupa kamuoyunun Filistin'e ilgisi arttı. Osmanlı Devleti yaşanan bu gelişmeler üzerine bölgedeki otoritesini tekrar sağlamak istedi. İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın desteğiyle Türk ordusu 1840 yılında İbrahim Paşa kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Filistin ve Suriye'de otoriteyi tekrar sağladılar (Scholch 1992; 45).

Protestanlığın Ortodoksluk ve Katoliklik gibi 1840 yılında henüz kurumsallaşmış bir yapısı yoktu. İngiliz-Alman Piskoposluğu 1841'de Kudüs'te kuruldu. Piskoposluğun çabasıyla 1849'de Hıristiyan kilisesinin inşası tamamlandı. Protestanlığın yerleşimi anlamında 1799'da kurulan Kilise Misyonerlik Toplumu ile 1809'da Londra Hıristiyanlığı Yükseltme Teşkilatı Prusya İmparatoru IV Wilhelm'in çabalarıyla ileri bir noktaya taşındı. Piskoposların görevlendirilmesi İngiltere ve Almanya menşeli olmakla birlikte, Canterbury Başpiskoposluğu tarafından yapılmaktaydı (House of Common Parliamentary Papers, 1854, [1752] Protestants in Turkey, Correspondence respecting the condition of Protestants in Turkey; 8-12).

İngiltere'nin ilk Kudüs konsolosu olan Young Yahudilerin İngiltere'nin koruması altında bulunmasını görevinin önemli bir kısmı olarak görmekteydi. Young 1839 yılında bakanlığa yazdığı raporda çarpıcı bir noktaya işaret etmekteydi. Filistin'in ilerideki varlığında iki grubun etkin bir rol oynayacağını, kendi deyimiyle güçlü bir ses getireceğini savunmaktaydı. Bölgede güçlü bir destek verilmesi gereken Protestan cemaati ile İngiltere'nin korumasında Tanrı'nın kendilerine vaat ettiği topraklara yerleşmesi gereken Yahudiler raporda vurgulanan iki nokta olarak gösterilmekteydi (Young'tan Palmerston'a, Yafa, 8 Mart 1839 Konsolos Moore'dan Palmerston'a Beyrut, 6 Mart 1839 House of Common Parliamentary Papers 1840 [247]: 17; Young'tan Palmerston'a Kudüs, 14 Aralık 1839, House of Common Parliamentary Papers 1840 [247]: 71)

İngiltere'nin ve Avrupa kamuoyunun üzerinde durduğu bir konu da Yahudilerin Protestanlığı kabul etmeleri düşüncesiydi. Kudüs'teki Protestanlığı kabul etmiş olan İlk Protestan Piskoposu Michael Solomon Alexander, Yahudilerin Protestanlığı kabul ederek tek bir mezhep ve din altında birleştirilmeleri gerektiğini ifade ediyordu. Yahudiler arasında Hıristiyanlığı Yükseltme Londra Toplumu'nun çalışmalarına en çok destek olan Kudüs'teki İngiltere Konsolosluğu idi (BOA A.MKT 21: 78). Londra Toplumu tarafından da desteklenen bu proje kapsamında kilise açılması isteği sultanın 1845 yılındaki fermanına kadar gerçekleşemedi. İlk Protestan kilisesi 1849 yılında açılabilir (BOA İ.MSM, 34: 958 06 Rebiyülahir 1260; İradeler-Hariciye 1455: 17 Zilkade 1261). Bu gayretlere rağmen Yahudilerin Protestanlığı kabul etmeleri aksine düşük bir sayıda kaldı. Protestanlığın Yahudiler arasında beklenen ilgiyi görmemesi üzerine, Alexander'dan sonra 1849'da Kudüs'e gönderilen piskopos Samuel Gobat çalışmalarını İngiltere'nin korumasında Yahudilerin Filistin'e yerleşmesi noktasında yoğunlaştırdı.

Kudüs'teki Protestanlık Piskoposluğu için önemli bir adım da 1850'de Osmanlı hükümdarının bu mezhebi daha iyi kabul ettiğine belirten fermanı oldu (BOA İradeler-Hariciye 3473 M 1; BOA İradeler-Hariciye 21207 22 Ş 1269). Bu fermanın öncesinde Protestanların işleriyle ilgilenmek üzere Recep 1264 (Haziran-Temmuz 1848) tarihinde İhtisap Nezareti görevlendirildi. Bu görevlendirme Protestanlığın tanınması yolunda bir adım olarak görülebilir (BOA A.MKT, 133: 47). Fermanın yayınlanmasından sonra cizyelerinin kendi kocabaşları vasıtasıyla toplanması kararlaştırıldı (BOA A.DVN,73: 20; The Earl of Aberdeen 'den Stratford Coming'e, Dışişleri Bakanlığı, 20 Mart 1843, House of Common Parliamentary Papers, 1851 {1392} Correspondence respecting the condition of Protestants in Turkey 1841-1851: 8-9; Konsolos Wood'dan Stratford Coming'e, Şam, 20 Mart 1845 House of Common Parliamentary Papers{1392}: 37).

Yerel yöneticilerin Protestanlığın devletçe tanınmasından sonra da bazı sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu anlamda devlet tebaasından olup Yahudilikten Protestanlığa geçen David'in eşine bu mezhebe geçme yönünde baskısı, İngiliz Konsolosluğundan da destek gördü. Şikayetçi olan kadının durumu Sadaret'ten gönderilen 22 Rebiyülahir 1269 (3 Ocak 1853) tarihli emirde, İngiliz Konsolosunun ne David'i korumaya, ne de eşine din değiştirme konusunda telkinde bulunmaya hakkı olmadığı Kudüs Mutasarrıflığına bildirildi (BOA A.DVE, 17: 48; BOA HR.MKT, 55: 7; BOA İ.HR, 15223 15 Cemaziyelahir 1269; Kudüs Konsolosu Moore'un 1880 Raporu, Kudüs 23 Ekim 1880, 1881 C. 3008 Turkey House of Common Parliamentary Papers No. 8 (1881) Reports on the administration of justice in the civil, criminal and the commercial courts in the various provinces of the Otoman Empire House of Common Parliamentary Papers [2759]: 86).

Osmanlı Devleti'nin Protestanlığı tanıması, İngiltere'nin bu konudaki korumacı siyaseti ve Ortodoksluktan Protestanlığa geçiş süreci bölgedeki diğer gruplar arasında, örneğin Rumlar tarafında olumsuz karşılandı. Bu rahatsızlığın bir sonucu olarak Protestanlar ile Rumlar arasında Nablus'ta Cemaziyelevvel 1270 (Ocak-Şubat 1854) bazı tatsız olaylar yaşandı. Konumuz dışında olduğu için üzerinde durmayacağımız bu olaylar Rumların Protestanlığa olan tepkilerini göstermekteydi. Protestanlığın tanınması Ortodokslar ile Protestanlar arasındaki çekişmeyi arttırmaktaydı (BOA MVL 267: 21; Konsolos Moore'dan Sir A. H. Layard'a Kudüs, 30 Temmuz 1879, 1880, House of Common Parliamentary Papers C. 2537 Turkey, No.4 (1880) Correspondence respecting the Condition of Population in the Asia Minor and Syria; 6-7).

Vilayet ve kaza meclislerinde Protestan din adamlarının dönüşümlü birer ay süreyle görev yapmalarına dair Cemaziyelevvel 1299 (Mart-Nisan 1882) tarihinde yayınlanan Şura-yı Devlet kararı vilayetlere bildirildi (BOA DH.MKT 1338: 103).

Kudüs'e bağlı Beytüllahim kasabasındaki Protestan cemaati rahiplerinden Prusya tebaasından Bordik'in hastane yapılması yönündeki başvurusu 22

Ramazan 1304 (14 Haziran 1887) tarihinde Meclis-i Vükela kararıyla kabul edildi (BOA MV 21:71). Yine aynı yıl içerisinde Beytullahim kasabası dışında Cebelülbatı adlı mevkide Protestan cemaati için kurulmak istenen hastane girişimi de kabul edildi (BOA İ.DH 77624 02 Cemaziyelahir 1304; BOA İ.MMS, 4613 16 Ra 1307).

Her ne kadar Osmanlı Devleti bölgede Protestanlık çalışmalarına izin vermişse de misyonerlik faaliyetlerinde bazı kısıtlamalara da gitmiştir. Çünkü bölgedeki İslam nüfusu azalmaktadır. Kendi toprağı olan ve kutsal sayılan bölgede elbette ki böyle bir duruma müdahale edecektir. Bu nedenle Dahiliye Nezareti 1308 yılı Rebiyülahir ayında (Kasım-Aralık 1890) vilayet ve mutasarrıflığa gönderdiği emirde Beyrut ve Kudüs civarında Protestan misyonerliği faaliyetinde bulunup aynı zamanda doktorluk yapan bazı papazların çalışmalarının engellenmesi, bu doktorların yerine ehliyetli doktor tayin edilmesi gerektiğini bildirdi (BOA DH.MKT 1782: 107). Beyrut, Kudüs ve çevresinde Protestanların mektepler açtıkları, bu mekteplerin yerel İslam mektepleri ile rekabet edemediğı belirtilmekteydi Müslüman çocukların bu mekteplere gitmemesi yönünde telkinde bulunulmuş, bu nedenle Daru'l mu'allim açılması Cemaziyelahir 1309 (Ocak 1892) tarihinde belirtilmiştir (BOA DH.MKT 1913: 122).

Protestanlık mezhebinin tanınmasına rağmen, bu mezhebin misyonerliğinin yapılmasına devlet izin vermemiştir. Bu anlamda Kanoşlu İlyas misyoner rahiplerle birlikte Kudüs'te açıkça Protestanlık propagandası yapması üzerine Rebiyülevvel 1306 (Kasım-Aralık 1888) tutuklanarak sürgün edilmiştir (BOA DH.MKT 1566: 19).

b. Kudüs ve Avrupa kamuoyu:

Avrupa kamuoyunda Protestanlığın yayılması için hızlı bir kolonizasyon faaliyetleri 1870'li yılların sonu ile 1880'li yılların başlarından itibaren daha da yoğunlaştı. XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere'nin politikası değişmeye başladı. Bu değişiklikte Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum, Fransa'nın Katolikleri desteklemesi, Rusya'nın İstanbul ve Boğazların ele geçirmek ve Ortodoksları himaye etmek istemesi, Prusya (Almanya'nın) Filistin'de ticarete yönelik başta Hayfa olmak üzere ticari koloniler kurması önemli rol oynamıştır. İngiltere bölgedeki egemenliğini kuvvetlendirerek çıkarlarını koruyabileceğini biliyordu. Almanya'nın güçlenen bu politikası İngiltere destekli Siyonist hareket ile engellenebilirdi (Hyamson 1917: 20).

Kırım Savaşı'ndan birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde Avrupa devletleri yüksek sesle Filistin'de barış istediklerini dile getirdilerse de asıl kaygıları bölgeyi kendi otoritelerine almaktı. Kamuoyunda artan Filistin ilgisi yüzünden yüzyılın son çeyreğinden itibaren deniz taşımacılık şirketleri hacıları, özellikle Yahudi göçmenleri bölgeyi tanımak isteyen Filistin kâşiflerini, gezginleri yoğun bir şekilde

bölgeye getirmekteydiler. Yoğun nüfus beraberinde bölgeye ait çeşitli çalışmaların yapılmasını da sağladı. Bölgenin Avrupa'da tanıtılmasında her ülke için sahip olunması gereken bir alan olarak görülüp kamuoyu oluşmasında katkıda bulundu.

Fransa'nın Kudüs ve çevresinde demiryolu yapımını üstlenmesi İngiltere'yi fazlasıyla tedirgin etmişti. Nisan 1914'de İngiltere'nin Paris büyükelçisinin Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği haberler Fransa'nın bölgede etkinlik kazanmasının bir işareti olarak kabul edilmelidir (Foreign Office 15894/14/44 Sir F. Bertie'den Sir Edward Grey'e 10 October 1914). Demiryolunun 1919 yılında yapım çalışmasının sürdüğü şirket direktörünün Kudüs'te bulunmasından anlaşılmaktadır. Bölgede bulunan General Allenby şirketle olan görüşmeleri yürütmekle görevlendirilmişti (FO 82836/217/44 Earl Curzon'dan Early of Derby'e (Paris) 30 May 1919).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki çeşitli cephelelerdeki yenilgisi, İngiltere'yi bölgede daha güçlü bir konuma getirmiştir. Daha önce uluslararası bir komisyon tarafından Kudüs'ün içinde bulunduğu Filistin'in İngiliz egemenliğinde olmasına dair görüşlerin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda Kasım 1916'da yüksek sesle dillendirildiği anlaşılmaktadır (FO 161186/123/3 No. 900 Viscount Grey'den Count Beckendorff'a 23 October 1916).

3) Amerika'nın Faaliyetleri

a. Osmanlı Devleti-Amerika ilişkilerinin başlaması:

Almanya ve İngiltere gibi büyük güçlerin Filistin'deki etkilerinin yansırı, Amerika'nın da bölgedeki faaliyetlerine değinmek gerekir. Diğer devletlerin aksine Amerika söz konusu bölgeye çok daha sonra gelmiştir. Amerika'nın bölge hakkındaki ekonomik düşünceleri XIX Yüzyılın son çeyreğinden itibaren şekillenmeye başladı (BOA DH.MKT 15: 66). XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amerikan Konsoloslarının desteği, ticari ilişkiler düzeyinde diğer devletlerin konsoloslarının verdiği destek gibi olmadı. Amerikan Konsolosları yerel gruplarla çıkarları gereği özel bağlar kurmadıkları gibi, yerel Osmanlı yöneticileriyle de ters düşecek durumlardan sakınmaya çalıştılar.

Bölgedeki Amerika'nın varlığını daha iyi anlayabilmek için iki devlet arasındaki ilişkilerin başlangıcı konusunda bilgi vermek yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti ile Amerika arasında ilişkiler 1789'da başladı. Başkan John Adams iki devlet arasında dostluk ve ticaret anlaşması yapılması yönündeki girişimler arada kesilmekle birlikte 1830 yılında ancak netice verdi (BOA HAT 48102; BOA HAT 28202). Eylül 1821 de görüşme sürecinin Osmanlı Devleti açısından bir yarar getirmeyeceği

düşüncesiyle anlaşmanın imzalanamayacağı Amerika temsilcisi Loter Yerdriş'e bildirildi (BOA HAT 47507 F). Ticaret anlaşması öncesinde bazı Amerikan gemilerinin Osmanlı Devleti'ne kahve, şeker başta olmak üzere çeşitli maddeleri getirdikleri, bunun için de tacirlerin özel izinler aldıkları bilinmektedir (BOA C.HR 6620; BOA HAT 47485).

b. Misyonerlik faaliyetleri:

Amerika'nın bölgedeki faaliyetleri çerçevesinde Filistin'e 1830'lu yıllarda misyonerler gelmeye başladı. Yafa ve çevresinde iskelelere gelip-giden Amerikalı tüccar ve gemilerinin işlerine bakmak üzere Mister Marat'ın konsolos vekili tayin edildiği ve iki ülke arasındaki anlaşma gereğince başka bir kişinin karıştırılmaması konusunda 29 Cemaziyelevvel 1262 (25 Mayıs 1846) tarihinde Yafa naibine hüküm yazıldı (BOA A.DVN 16: 20). Cemaziyelevvel 1273 (Aralık 1856-Ocak 1857) tarihinde Kudüs'e Varn Gurhan adlı başka bir konsolos vekili tayin edildi (BOA İ.HR 7216; BOA A.DVN.MHM 20: 82).

Osmanlı Devleti bölgede her ne kadar misyonerlik faaliyetlerine izin vermişse de gerektiğinde bir takım müdahalelerde bulunmuştur. Misyonerlik için Amerika'dan gelen birçok misyonerin pasaportlarını vize ettirmeden ayrıldıkları, Yafa, Beyrut ve İskenderun'a gitmek niyetinde oldukları bilgisi Sadaret'e ulaştığından gerekli tedbirlerin alınması Beyrut, Suriye vilayetleri ile Kudüs mutasarrıflığına Ramazan 1307 (Nisan-Mayıs 1890) tarihinde bildirildi (BOA DH.MKT 1728: 79).

Sancağa bağlı Tur köyü ve çevresinde yaşayan Protestanlar Amerikan Konsolosluğu vasıtasıyla mezarlık tesisi için izin başvurusunda bulundular (BOA Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi DH. MKT 2350: 46; BOA DH.MKT 2475: 30). Söz konusu izin Recep 1321'de (Ekim 1903) karara bağlanmıştır (BOA Y.PRK.BŞK 71: 5; BOA İrade İ.AZN, 53: 1321/ B-08). Bu konu ile bağlantılı olarak daha önce Avangelistlere tahsis olunan mezarlık için öşür alınmasına hükmedildi (BOA DH.MKT 782: 18). Söz konusu araziden alınan öşür miktarındaki artış üzerine Protestanlar araziyi satmak durumunda kalmışlardır (BOA DH. MKT 782: 18).

Osmanlı Devleti Protestan misyonerler ile Ermeniler arasındaki birlikteliğin farkında olmuştur. Bu nedenle Rebiyülahir 1320 (Temmuz-Ağustos 1902) tarihinde hem misyonerlerin hem de Ermeni cemaatlerinin faaliyetlerinin gözetim altında tutulmasını ilgili yerlere bildirmiştir (BOA DH.TMIK.M 128: 13).

Başka bir Amerikan misyoner cemiyeti Friend's Mision Cemiyeti Kudüs'ün Ramallah köyündeki okul ve yardım merkezleri birimlerinin onarımı konusunda izin istemiştir (BOA ŞD 2800: 41). Dâhiliye

Nezareti'nden mutasarrıflığa gönderilen Zilkade 1329 (Ekim-Kasım 1911) tarihli yazıda inşaatta yapılacak ilaveler nedeniyle yeni bir iznin alınması gerektiği Amerika Sefaretine bildirildi. (BOA DH.İD 117: 49; BOA BEO 297596). Cemiyet, Ramallah'da erkek ve kızlara ayrı olmak üzere iki mektebin açılmasını planlamıştı. Yeni ilaveleri de içeren izin 1912 yılının Şubat ayında verildi (BOA DH. İD, 163: 9).

Amerika sadece misyonerlik ve ticari faaliyetler yapmadı, bölgede, özellikle binalar tesisinde de bir gayret içerisinde idi. Bu nedenle Kudüs'te faaliyet gösteren The Christanty and Missionary Alliance sur dışında, tasarrufu Amerikan vatandaşı Frances Morgan'da olan arazi üzerinde yeni binalar inşa etmek için Şevval 1328'de (Ekim-Kasım 1910) başvuruda bulundu (BOA BEO 284427; BOA İrade Hariciye İ.HR 424: 1328 Z-15). Başvuru iki ay sonra kabul edildi (BOA BEO 288358; BOA Şura-yı Devlet ŞD 2796: 16).

Amerika, bölgede misyonerlik faaliyetleri yanında ticari faaliyetlerinin gelişmesi için de çaba harcamaktaydı. Amerikan Maden Kumpanyası 1829 yılının Ramazan ayında Bab-ı Lud'da (Ağustos-Eylül 1879) yağ çıkarılması için Kudüs Mutasarrıflığına başvurdu (BOA Y.PRK.OMZ 7: 8).

1891'de Yafa'da bakkal Ebu Sumeys'in dükkânında Amerika'da basıldığı anlaşılan sahte paralar ele geçirilmişti. Devlet bu konuda Kudüs Mutasarrıflığından yasal işlemin başlatılmasını istemişti (BOA DH.MKT 1847: 27).

c. Göç:

Kudüs halkının işsizlik nedeniyle Suriye, Filistin ve Cebel-i Lübnan'dan Amerika'ya izinsiz bir şekilde göç ettikleri anlaşılmaktadır. Göçmenlerin kaçış merkezi çoğunlukla Beyrut limanı idi. Bu işi yapan çeşitli kumpanyalar büyük paralar talep etmekteydi (BOA Y.PRK AZJ 23: 123). Bu işe aracılık edenler zabıta tarafından yakalanıyordu (BOA DH.MKT 177: 28).

Kudüs sancağından Amerika ve Avustralya'ya gidenlerin sefalet içerisinde oldukları, buldukları koşulların elverişli olmadığı yönünde Osmanlı Devleti Suriye, Beyrut Vilayetleriyle Kudüs Mutasarrıflığına 1893 yılı Haziran ayında bildirdi (BOA DH.MKT 2062: 41). Daha sonraki süreçte göçü önleyebilmek için geri dönmek isteyenlerin kabul edilmeyeceği konusunda 1896 yılının Haziran ayında irade yayınlandı (BOA İ.HUS 47 1313-Z 80). Aileleri Amerika'ya giden Kudüs sancağındaki Ermeni çocuklarının burada yaşayan Ermenilerce İzmir'de Alman Sir Dyokonoz mektebine gönderildikleri tespit edilmişti (BOA DH.TİMK.M 32: 89).Konunun başka bir boyutu Amerika'dan Filistin'e yaşanan Yahudi göçüydü. Rebiyülevvel 1316'da (Temmuz-Ağustos 1898) Amerika'dan kırk beş Yahudi'nin Yafa şehrine geleceği bilgisi

bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti gelenlerin şehre girmelerine izin verilmemesi konusunda bir irade gönderdi (BOA İ.HUS 66 1316-Ra 083). Konu ile ilgili aynı ay içerisinde vilayetlere gönderilen emirde göçmenlerin yasal olarak kabulü için istisnalar olması gerektiği, gelenlerin böyle bir istisna taşımadıkları için kabul edilmemeleri bildirilmişti (BOA BEO 87996). Bab-ı Ali göçün önlenmesi için Amerikan Sefareti'ne başvurarak konsoloslar aracılığıyla bu yönde talimat verilmesini istiyordu (BOA BEO 87995). Amerika'ya giden göçmenler Osmanlı Devleti aleyhinde özellikle dergi ve gazete çıkararak propaganda yapıyorlardı. Kevkeb, El-İslam, El-Eyyam, Suriye'de Grubu'l Fetat, el Mehdi bunlara örnektir. Osmanlı Devleti'nin Washington Sefareti bu tür yayınların engellenmesi konusunda 1317 yılının Rebiyülevvel ayında (Temmuz-Ağustos 1899) uyardı (BOA DH.MKT 2223: 92). Göç edenlerin isim değiştirdikleri, simsarlar ve muhtarlar tarafından yardım edilerek mürur tezkeresi aldıklarına dair bilgiler üzerine Dahiliye Nezareti gerekli dikkatin gösterilmesini istemiştir (BOA DH.TMIK.M 119: 16). Göçmenlerin geliş ve gidişlerinde başka sorunlarla da karşılaştıkları görülmektedir. 1328 yılının Cemaziyelevvel ayında (Mayıs-Haziran 1910) kayıkçılarla göçmenler arasında tartışma yaşanmıştır. Kayıkçıların fazla ücret istemesi tartışmanın esasını oluşturuyordu (BOA DH.MUİ 91-1: 57).

Bu göç devam ederken, Yahudi devletinin kurulması için çalışmalar da sürdürülmekteydi. Osmanlı Devleti William H. Rudy adlı Amerikan vatandaşının bu konuda bir takım faaliyetlerde bulunduğunu tespit etmişti (BOA Y.A.HUS 380: 18).

Osmanlı Devleti bölgede kontrolü elinde tutmak isterken yanlış yapılanması konusunda duyarlı davranmıştır. Kudüs ve çevresindeki Beyrut ve Amerika mektepleri mezunu doktorların görevden alınarak başkalarının tayini uygulaması sıkıntı yaratmıştır. Yeni alınacak kişilerin özgeçmişlerinin titizlikle incelenmesi Dahiliye Nezareti'nin gönderdiği emirdir (BOA DH.MKT 2132: 53).

d. Amerikan konsoloslarının durumu:

Amerika'nın bölgede görev yapan konsolosların görev süreleri kısa süreli olmuştur. Bu durum Osmanlı belgelerinden tespit edilebilmektedir. Örneğin Ramazan 1276 (Mart-Nisan 1860) da istifa eden Kudüs Konsolosu Gurhan'ın yerine Ebord geçici olarak konsolos tayin edildi (BOA HR.MKT 332: 74). Bu tayin kısa süreli olup 1277 (1860-1861) Rofos konsolosluğa atandı (BOA A.MKT.MHM, 30: 95). Rofos'un da bu görevde uzun bir süre kalmadığı, Doksi Bac'ın getirildiğini, bir yıldan biraz fazla bir zaman içerisinde tekrar değişikliğe gidilerek Bac'ın yerine

Franklin Döllot'un atandığını arşiv belgelerinden izleyebilmekteyiz (BOA A.MKT.MHM 34: 87).

Bölgedeki Amerikan konsolosları sadece Yahudileri değil, Ermenileri de kullanmakta idiler. İzmirliyan adlı bir şahıs zararlı yayınları Amerikan Konsolosu vasıtasıyla elde etmekteydi (BOA DH.MKT 2163: 3).

Amerika Sefaretinin Osmanlı Devleti'nden Kudüs'e geliş izninin uzatılması yönünde talebi olmuş, bunun üzerine göçü önlemek amacıyla ziyaret için geleceklere bir ay izin verileceği, ticaret için gelenlere izin verilmeyeceğini Mart 1900 tarihinde bildirdi (BOA Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi 2286: 56; Sir H. Bulwer'dan Earl Russell'a, İstanbul 1 Ağustos 1864, House of Common Parliamentary Papers, 1865 [3465] Turkey, Correspondence respecting Protestant missionaries and converts in Turkey: 3-21).

Amerika bölgedeki faaliyetlerinin genişletmesi ile bölgedeki konsolos sayısını arttırmıştır. Örneğin Hayfa'da misyonerlik ve ticari faaliyetlere için gelen Amerikalılara Theodor Struv'u konsolos tayin etmiştir (BOA İ.HR, 405 1325 S-19; BOA BEO 228400).

Amerikan ve Rus Konsoloslukları Osmanlı Devleti'nin adalet kavramını zaafa uğratmak için birtakım davranışlar sergilemişlerdir. Bu davranışlar bölge yöneticilerinin yazılarında Bab-ı Ali'ye aktarılmıştır. Hariciye Nezareti Şaban 1328'de (Ağustos-Eylül 1910) yazılarda yer alan usulsüzlükleri ilgili ülkelerin sefaretlerine bildirmiştir (BOA DH.MUİ 127: 35).

Amerika Konsoloslarının kendi güvenlikleri için silah ithal etmek istemeleri de ayrı bir husustur. Her bir silah elli fişekle sınırlı olacak şekilde gümrük vergisinden muaf tutulması Bab-ı Ali tarafından vilayet ve mutasarrıflıklara Muharrem 1330 (Ocak 1912) tarihinde bildirildi (BOA BEO 299135; BOA DH.MB.HPS 144: 38).

e. Halkın durumu:

Bölgeye gelen gruplardan biri de Bahailer olmuştur. 1899 yılının Eylül ayında Hayfa ve Akka'yı ziyaretleri sırasında kendilerine kötü muamele yapıldığına dair Amerika'daki Bahai Cemaati Başkanı Sadarete bilgi vermiştir (BOA BEO 101797).

Osmanlı Devleti'nin Protestan misyoner ve tacirlerine tanıdığı çeşitli imtiyazlar hem yöneticileri hem de halkı rahatsız etmiş, Kudüs Belediye Reisi ve halk Dahiliye Nezareti'ne şikayette bulunmuşlardır. Bölge halkı ekonomik faaliyetlerine ve dini inanışlarına müdahale edildiğini ifade etmişlerdir (BOA HR.HMŞ İŞO 197: 68).

Birinci Dünya Savaşı esnasında Kudüs ve çevresinde sıkıntı yaşayan halka dağıtılmak üzere Amerika'dan gönderilen erzak ve çeşitli eşyalar gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Buna ilave olarak belediyeler gözetiminde yardım yapılması gerektiği, yoksa muafiyetin geçerli olmayacağı açıklandı (BOA DH.İD 59: 8; BOA, DH.İ.UM, 27: 5).

Osmanlı Devleti Kudüs Sancağında asmalarda görülen filoksera hastalığı nedeniyle Amerika'dan asma çubuğu getirtti (BOA DH.MKT 2523: 4). Getirilen yeni çubuklar Aydın'da yetiştiriliyordu (BOA DH. MKT 2573: 58). Yeni bağların on sene süre ile öşür vergisinden muaf tutulması kararlaştırılmıştı (BOA ŞD 391: 30; BOA DH.MKT 442: 9). Ancak Yafa'daki eski bağ sahipleri bu muafiyetin kendilerini de kapsaması için şikayette bulunmuşlardır (BOA DH.MKT 612: 77; BOA DH.MKT 612: 77) Yaşanan bu sıkıntı Zilkade 1320 (Ocak-Şubat 1903) tarihli emirde yeni çubukları kapsadığı yönündeki açıklama ile son bulmuştur (BOA DH.MKT, 651: 42; BOA BEO 145555). Ancak, yazışmalardan takip edildiği kadarıyla de iki seneden fazla bir süre geçtiği halde uygulamanın gerçekleşmediği görülmektedir (BOA ŞD 408: 90). Diğer bir husus da bağlardan "techizat-ı askeriye"(askeri gereçler için alınan vergi) alınıp alınmaması olmuştur (BOA ŞD, 409: 5).Yeni bağlarla ilgili Sadarettten gönderilen emir öşrün yanı sıra diğer tüm vergilerden muaf tutulması yönünde 29 Safer 1322'de (15 Mayıs 1904) gelmiştir. Hayfa için geçerli olan bu durum Yafa'daki asma çubukları için de kabul edildi (BOA DH.MKT 854:42), hatta sürenin uzatılması için üreticilerden talepler de geldi (BOA DH.MKT 1082: 25).Süre bir sene daha uzatıldı (BOA BEO 227802; BOA DH.MKT 2612: 12). Ancak, daha sonraki süreçte 1908-1909 yılında sancakta hastalık görülmemesine rağmen Amerikan asma çubukları ile bağ kurmak isteyenler bu vergi muafiyetinden faydalanmak istedilerse de hastalık görülmediği için bu istek kabul edilmedi (BOA ŞD 532: 8). Kudüs ve çevresinde bağların iyileştirilmesine yönelik çalışmalar kısa süre içerisinde olumlu sonuçlar gösterdi. Hasadın verimli olması sebebiyle 1917 yılında Amerika'ya ihraç edilen şaraplardan Meclis-i Vükela kararıyla kabul edildi. (BOA MV 207: 46).

Yafa'da faaliyet gösteren Amerikan Vakum Oil Şirketi, bölgede gaz deposu yapımı, denizden boru döşenmesi, iskele yapılması konularında izin talep etmiştir. Bu taleplerden denizden boru döşenmesi isteği sakıncalı görülmeyle kabl edildi. Denize iskele yapılması ise nizama uygun olmadığı için reddedildi. Şirketin vergisini ödemesi gerektiği 14 Safer 1330 (3 Şubat 1912) tarihinde mutasarrıflığa gönderilen yazıda önemle vurgulandı (BOA DH.İD 95: 4).

Şirketler yanında bireysel bir takım istekler söz konusu olmuştur. Örneğin, Amerikan vatandaşı Natan Kudüs şehrinde bir hayvan hastanesi

açma isteğinde bulundu. Natan'ın isteği Cemaziyelahir 1331 (Nisan-Mayıs 1913) sonlarında uygun bulundu. Hayvan hastalıklarının tedavisi için basit de olsa bir hastanenin kurulması Kudüs ve çevresi için sağlık alanında önemli bir çalışmanın işaret olarak kabul edilebilir (BOA DH.İD 163: 15).

Halilürrahman kazasında petrol, asfalt madeni arama ruhsatına sahip Osmanlı vatandaşları olan Hüseyinzade İsmail Hakkı Bey ve ortakları kendi isteğiyle Amerikalı William Edward'a devretti. Devir işlemi 30 Recep 1332 (21 Haziran 1914) tarihli Meclis-i Vükela kararıyla onandı (BOA MV 189: 70).

Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Kudüs'te bulunan İtalyan ve Rus tebaasının işlerinin Amerika, Fransızların ise İspanya Konsolosluğunca görülmesi Zilkade 1333'de (Eylül-Kasım 1915) kararlaştırıldı (BOA DH.EUM.3Şb 8: 72).

Amerika'nın bölgedeki gücü zaman içerisinde gittikçe yükseldi. Kudüs Rum Patrikliği Ortodoks Rumların içinde buldukları duruma dikkat çekmek üzere, Amerika'daki Rum Ortodoks Kilisesi temsilcileri nezdinde çalışmalar yaptı. Patrikliğin bu faaliyeti Dahiliye Nezareti'ne ulaştı (BOA DH.EUM.3Şb, 25: 54).

Osmanlı Devleti'nin bölge ile bağlantısını kesmek amacıyla yapılan olumsuz propagandalar Amerika basınında yer almıştır. Suriye, Filistin ve Cebel-i Lübnan'da 1916'da halkın açlıktan öldüğüne dair haberler Amerikan basınında yayımlandı. Devlet, bu iddialara karşı bu tür haberlerin asılsız olduğunu, son yılların en iyi hasadının gerçekleştiğini belirtti (BOA DH.EUM.4Şb, 7: 36).

Sonuç

Kudüs, üç semavi dinin kutsal mekânlarını içinde bulundurmasıyla tarih boyunca önemini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'ne geçişle birlikte şehir ve çevresi bu önemini korumuştur. XVI. Yüzyılda kalabalık olmayan şehir XIX. Yüzyıla gelindiğinde ve özellikle de yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli göç alan bir kent durumuna dönüşmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti büyük güçlerin destekleri karşısında, özellikle de Yahudi göçünün önlenmesi için yoğun gayret göstermişse de yerel yöneticiler ve konsolosların faaliyetleri nedeniyle başarılı olamamıştır.

Bölgede sadece Yahudilik üzerine değil, Protestanlık, Ortodoksluk ve Katoliklik konusunda da büyük güçlerin faaliyetleri söz konusudur. Her bir devlet kendi siyasi ve ticari çıkarları doğrultusunda bölgeye hâkim olmaya çalışmıştır. Büyük güçlerin bölge hâkimiyeti anlamında Protestanlık, Ortodoksluk ve Katolikliği desteklemeleri bu sürecin çarpıcı

faaliyetleri olarak ele alınmalıdır. Bu çalışmalar bölgedeki demografik yapıyı derinden etkileyecek bir duruma dönüşmüştür. Tarihi temelleri bulunmayan, büyük devletlerce kurulan ülkeler, bölgede devam sorunların kaynağını oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

1) Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-1 Ali Evrak Odası BEO

Cevdet Hariciye C.HR

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3.Şb DH.EUM.3Şb

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 4.Şb DH.EUM.4Şb

Dâhiliye Nezareti İdare Kısmı DH.ID

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kalem DH.İ.UM

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti DH.KMS

Dâhiliye Nezareti Mebani ve Hapishaneler Kalem DH.MB.HPS

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalem DH. MKT

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi DH.MUI.

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu DH.TİMK

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği HR.HMŞ

Hariciye Nezareti Mektubi Kalem HR.MKT

Hatt-ı Hümayun HAT

İrade Dâhiliye İ.DH

İrade Hariciye İ.HR

İrade Mühimme-i Mesail İ.MMS

Meclis-i Vala Evrakı MVL

Meclis-i Vükela Mazbataları MV

Sadaret Evrakı- Divani Kalem A.DVN

Sadaret Evrakı Divan Kalem A.DVN.MHM

Sadaret Evrakı Düvel-i Ecnebiye Kalem A.DVE

Sadaret Evrakı Mektubi Kalem A.MKT

Şura-yı Devlet Evrakı ŞD

Yıldız Esas Evrak Y.EE

Yıldız Perakende Evrakı-Arzuhal Jurnal Y.PRK.AZJ

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Y.PRK.BŞK

Yıldız Perakende Evrakı Umumi Y.PRK.UM

Yıldız Perakende Evrakı-Orman Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı
Y.PRK.OMZ

Yıldız Sadaret Evrakı Hususi Y.A.HUS

House of Common Parliamentary Papers

1840, 247], Correspondence respecting the condition of Protestants in Turkey.

1851, 1392, Correspondence respecting the condition of Protestants in Turkey,
1841-1851

1854, 1752, Protestants in Turkey, Correspondence respecting the condition of
Protestants in Turkey.

1856, 2069, Part XVIII, Eastern Papers, Correspondence respecting Christian
privileges in Turkey.

1880,C.2537, Turkey, No.4 (1880), Correspondence respecting the condition of
Population in the Asia Minor and Syria.

1881,C.3008, Turkey No. 8 (1881) Reports on the administration of justice in the
civil, criminal and the commercial courts in the various provinces of the
Ottoman Empire.

1887,C.5051, Germany No:1 (1887) Correspondence respecting Protestant
bishopric at Jerusalem.

Foreign Office(FO)

15894/14/44 Sir F. Bertie'den Sir Edward Grey'e 10 October 1914.

161186/123/3 No. 900 23 October 1916.

82836/217/44 Earl Curzon'dan Early of Derby'e (Paris) 30 May 1919.

2) Kitap ve Makaleler

ABOUALI, Diana (2003), *Family and Society in a Seventeenth Century
Ottoman City:The Alamis of Jerusalem*, Harward University.

BAUMGARTEN, Jean (1992), "Jerusalem in Seventeenth Century Travellers'
Accounts in Yiddish", *Mediterranean Historical Rewiew*, 7, 2.

BİREN, Mehmet Tefik(1993), *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri
Hatıraları*, C. 1, İstanbul.

BUSTAMI, B. Zaha (1989), *American Foreign Policy and Question of Palestine
1856-1939*, Vol 1-2, Georgetown University.

- CAHEN, Amnon Cohen-Lewis Bernard (1978), *Population and Revenue in the Towns of Paletsine in the Sixteenth Century*, Princeton.
- CARMEL, Cf. Alex (1975), "The German Settlers in Paletsine and Their Relations with the Local Arab Population and the Jewish Community 1868-1918", in Moshe Ma'oz ed, *Studies on Paletsine during the Ottoman Period*, Jerusalem The Magnes Press.
- DAVISON, R.H, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton.
- Evliya Çelebi (2012, *Seyahatname Anadolu, Suriye, Hicaz*, C. IX, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- FAROUQHI, Suraiya (1994), *Pilgrims and Sultans: The Hajii under the Ottomans 1517*, London.
- GERBER, Haim (1986), "A New Look at The Tanzimat: The Case of Jerusalem", In *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation*, ed. David Kushner, Jerusalem.
- GOTTEIL, Fred M (1979), "The Population of Palestine circa 1875", *Middle Eastern Studies*, Vol. 15, No. 3.
- HANİOĞLU, Şükrü (2008), *A Brief History of Late Ottoman Empire*, Princeton.
- HITTEROTH, Dieter- Kemal Abdulfettah (1977), *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the late Sixteenth Century*, Erlangen.
- HYAMSON, A.M. (1931), *The British Consulate in Jerusalem (in Relation to Jews in Palestine 1830-1915)*, C. 1, London.
- KARK, Ruth (1990-1991), "Land Purchase and Registration by German American Templars in Nineteenth Century Haifa", *International Journal of Turkish Studies*, 5, no.1-2.
- KARPAT, Kemal (1994), "Jewish Population Movements in the Ottoman Empire, 1862-1914", in a A. Levy, ed. *The Jews of Ottoman Empire*, Princeton Darwin Press.
- KHALIDI, Rashid (1980), *British Policy Towards Syria and Palestine: A Study of Antecedents the Hussein McMahon Correspondence, the Sykes Picot Agreement and the Balfour Declaration*, London.
- KHOURY, Philip (1983), *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860-1920*, Combridge University Press.
- KUSHNER, David (1987), "The Ottoman Governors of Paletsine 1864-1914", *Middle Eastern Studies*, Vol. XXIII/ 3.
- MAOZ, Moshe (1973), "Syrian Urban Politics in the Tanzimat Period Between 1840-1861", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol., 29, No. 2.

- MCCARTHY, Justin (1997), *The Ottoman Turks: A Introductory History to 1923*, London.
- Newton, Frances E. (1973), *Fifty Years in Paletsine*, London.
- PERI, Oded (1996), "The Christian Population of Jerusalem in the late Seventeenth Century: Aspects of Demography, Economy and Society" *Journal of Economic and Social History of the Orient*, Vol. 39, No. 4.
- SCHOLCH, Alexander (1984), "The Decline of Local Power in Palestine after 1856: The Case of Aqil Aga", *Die Welt des Islams*, New Series Bd 23/24.
- SHAMIR, Shimone (1984), "Egyptian Rule (1832-1840) and the Beginning of Modern Period in the History of Palestine", eds A. Cohen- G. Baer, *Egypt and Palestine*, New York.
- SIMILIANSKAYA, M (1966), "The Disintegration of Feudal Relations in Syria and Lebanon in the Middle of the Nineteenth Century", Ed. Ch Issawi, *The Economic History of the Middle East*, Chicago.
- SINGER, Amy (1990), "The Countryside of Ramle in the Sixteenth century: A Study of Willage with Computer Asistance", *Journal of Economic and Social History of the Orient*", Vol. 33, No. 1.
- TIBAWI, A.L.(1961), *Britisih Interests in Palestine 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise*, London.
- YAZBAK, Mahmoud (1999), "Templers as Proto Zionists ? The German Colony in the Late Ottoman Haifa", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 28, No. 4 Summer.
- ZURCHER, E. J. (1997), *Turkey: A Modern History*, New York.